
CUMHURİYET MODERNLEŞMESİ,
DİN ve KÖYLÜLÜK:
BİR MÜHENDİS-SİYASETÇİ
OLARAK SÜLEYMAN DEMİREL'İN
İDEALLERİ ve İCRAATLARI

*Zeyneb ÇAĞLIYAN**

ÖZET

Cumhuriyet modernleşmesi yıllarla birlikte pek çok damardan beslenerek ve kendini sürekli ve yeniden üreterek çatallanmaktadır. Bu çalışmada, 1960'lar sonrası Türkiye'sinin merkez siyasi hareketlerinden birinin, AP-DYP çizgisinin, bu çatallanmanın bir uzantısı olarak Türk modernleşme serüveninde durduğu yer incelenmektedir. Çalışmanın amacı, bu hareketin lideri olan Süleyman Demirel'in modernleşme tasavvurundan yola çıkarak cumhuriyet modernleşmesi içinde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Demirel, mühendislik tahsili sayesinde kazandığı rasyonel ve uygulamaya yönelik düşünme becerisini, içinde doğup yetiştiği çevrenin geleneksel değerleriyle harmanlayarak pragmatik bir siyaset üslubu geliştirmiştir. Bu sayede, modernleşme projesinde geri plana itilen din ve köylülük unsurlarını, rejimi karşısına almadan, modernleşme tasavvuruna dâhil ederek geniş kitlelerin modernleşme antipatisini hafifletmiştir.

* Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, mühendisler, Süleyman Demirel, kalkınmacılık, din, köylülük, demokrasi, devlet.

GİRİŞ

Türk modernleşme serüveninde pozitivist gelenek ve ilerleme düşüncesi Osmanlı'nın son döneminden itibaren etkili olmuştur.¹ Cumhuriyetin kurucuları rasyonalite ve akıl vurgusunu sıklıkla yapmışlardır. Cumhuriyetin modernleşme projesi de bu temeller üzerine inşa edilmiştir.² Akla ve rasyonaliteye eğilim arttıkça eğitimde de bunlar ön plana çıkmıştır. Türkiye'de mühendislik alanının mühim bir yer kazanması da bu gelişmeyle paralellik arz etmektedir. Osmanlı'dan devralınan eğitim müesseseleri arasında mühendislik alanında kurulmuş olanlar önemli bir yer tutmaktadır. 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un genişletilmesiyle 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un ve bunun isim değiştirmesiyle de 1883'te Hendese-i Mülkiye, 1909'da ise Mühendis Mekteb-i Âlisi'nin açıldığını biliyoruz. Cumhuriyetle birlikte Yüksek Mühendis Mektebi olarak işlevini sürdüren bu eğitim kurumunun 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştüğünü söylemek bu sürekliliği takip edebilmek açısından önemlidir.

Mühendislerin sadece bir meslek grubu olarak değil aynı zamanda modernleşmenin yeni taşıyıcıları olarak ön plana çıkmaları bu çalışmaya konu olan Süleyman Demirel'in İTÜ mezunu bir mühendis-siyaset adamı olarak Türkiye'nin modernleşmesindeki etkisi ve rolünü tespit edebilmek hususunda önemlidir. Demirel'in modernleşme kavramını algılayışını ve liderliğini yaptığı Adalet Partisi (AP)- Doğru Yol Partisi (DYP) çizgisinin Türk modernleşme sürecinde nasıl bir rol oynadığını incelemeye önce, ilk başta askeri alanda ön plana çıkan mühendislerin toplumsal dönüşümde siyasi kimlik kazanarak nasıl ayrıcalıklı bir konuma geldiklerine bakmak faydalı olacaktır.

¹ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri pozitivistleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, [1966], [1979], 1992); Doğan Özlem, "Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset", der. U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 452-64.

² Cumhuriyetin kuruluşu ve modernleşme/Batılılaşma tezleri için bkz. Reşat Kasaba, "Kemalist Certainties and Modernist Ambiguities", der. S. Bozdoğan ve R. Kasaba, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* (Seattle: University of Washington Press, 1997), 15-36; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004); Ayşe Kadioğlu, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Middle Eastern Studies* 32 (2) (Nisan 1996), 177-93.

İdeolojik anlamda rasyonelleşmenin, 19. yüzyılın sonları ve özellikle de 20. yüzyılın başlarında Avrupa’da geniş bir yankısı olduğu bilinmektedir. Bu durum şüphesiz mühendislerin konumu açısından da farklılaştırıcı bir etkide bulunmuştur. 19. yüzyıl Fransa’sında sadece teknik uzmanlar olarak değil ama aynı zamanda bir entelektüel tabaka olarak beliren mühendisler, Belhoste ve Chatzis’in (2007: 211) ifadesiyle geçmişi Aydınlanmaya dek uzanan bu meslekî değerler sistemini (*ethos*) hem biçimlendirmekte hem de bunu daha genel bir bilimsel değerler sisteminin parçası haline getirmekte merkezi bir rol oynamıştır. Bunu ise teknokrasi kavramının doğuşu takip etmiştir. 1920’lerin Yunanistan’ında da mühendislerin uygulamalı bilimler ve rasyonelleşme ideolojisine vâkıf olmaları sayesinde bunlar adına kendilerine “hegemonik bir rol” atfettikleri ve rasyonelleşmeyi birbiriyle çatışan çeşitli ideolojik hedef ve siyasi planlara hizmet eden bir “teknik vasıta” haline getirdikleri ifade edilmektedir (Antonioni vd., 2007: 242).

Bu örneklerdeki rollerin yanı sıra mühendisler milli kimliğin inşası sürecinde de çeşitli ülkelerde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bocquet’nin (2007: 227) özetlediği şekliyle Amerika’da girişimcilikleriyle öne çıkan mühendisler teknolojiyi Amerikan milli kimliğine eklemlenmede, Fransa’da düşünür kimlikleri ön planda olan mühendisler modern bir milli bürokratik aygıtın kurulmasında ve Büyük Britanya’da mühendisler bir sanayici millet oluşturmada etkili olmuştur. Bunlara ek olarak mühendislerin zaman içerisinde sosyal sorumluluk bilincini de kazandığını söyleyebiliriz. Fransa analizinde Picon (2007: 198), mühendislerin sosyal meselelere karşı duyduğu hassasiyeti, Aydınlanma’nın bir mirası olarak adlandırdığı maddi ve manevi ilerleme arasında kurulan bağla ilişkilendirmektedir. Bu bağ, bizde kavramın aslıyla birebir örtüştürülmeden ve *civil* kavramına hiç atıfta bulunmadan inşaat mühendisi olarak karşılığını bulmuş olan “*civil engineer*”in vazifesini yaparken aynı zamanda toplum için neyin iyi ya da kötü olduğuna karar da verebilmesiyle ilgilidir.

Batı toplumlarının yanı sıra Batı-dışı toplumlarda da mühendisler çeşitli roller üstlenmektedir. Hatta Göle’ye (2004: 13) göre mühendisler Batı-dışı toplumlarda, mevcut olan bir an önce gelişme saplantısı nedeniyle, Batı toplumlarında sahip olmadıkları bir değişim misyonunu yüklenmektedirler. Örneğin, Meksika’da yabancı işgaline karşı yükselen milli kimliğin oluşumunda devletle çok yakın ilişkide olan mühendislerin etkili olduğu ve mühendislere, millet için değişme ve gelişme yolunu açmak amacıyla sosyal koşulları ve üretim sistemlerini geliştirme görevinin verildiği ileri sürülmektedir (Lucena, 2007). Bilim ve rasyonalizmin taşıyıcısı olmak mühendisleri sanayi medeniyetinde ayrıcalıklı; değişim arzusu ve toplumsal mühendislik

iddiaları da özellikle “azgelişmiş” toplumlarda siyasi platformda öncelikli aktörler haline getirmektedir (Göle, 2004: 12).

Türkiye’de de mühendislerin sanayileşme yolunda ayrıcalıklı ve siyaseten öncelikli bir konum kazandığı dönemler olmuştur. Parlamentoda mühendis kökenli siyasilerin sayısının artışı AP’nin iktidara gelişiyle çakışmaktadır. Göle’nin aktardığına göre AP hükümetleri döneminde parlamentodaki mühendislerin oranı yüzde 1’lerden yüzde 12’lere yükselmiştir. Göle (1993, 200-201) bunu teknik üniversitelerin artışına bağlarken aynı zamanda bu gelişmeyi siyasi platformda yaşanan bürokratik seçkinlerden teknik seçkinlere geçiş olarak tanımlamakta ve dolayısıyla da ibrenin kültürel modernleşmeden ekonomik kalkınmaya kaydığını öne sürmektedir. Bilim ve teknoloji alanında donanımlı olmak mühendisleri, şüphesiz pozitivist bir damara sahip olan Türk modernleşme anlayışının sunduğu verimli ortam sayesinde, sanayileşme ve kalkınmayı önceleyen yeni modernleşme tasavvurunda ayrıcalıklı bir noktaya taşımıştır. AP dönemi siyasette mühendis aktörlerin ağırlıklarını hissettirmeye başladıkları dönemken, Göle’ye (2004: 9) göre siyasete damga vurdukları dönem 1983 sonrasında Anavatan Partisi iktidarı ile başlamıştır. Siyasete toplum mühendisliği kavramını getirdikleri söylenen mühendislerin Türkiye örneğinde siyasi aktör olarak yükselişe geçtikleri platformların muhafazakâr damardan beslenen sağ partiler olması ilginçtir. Zira muhafazakâr sağ, toplum mühendisliğine karşı her zaman temkinli ve tepkili olmuştur. Çünkü tedricî ve kendiliğinden olan değişimi savunan muhafazakâr geleneğin dışarıdan müdahaleyi yadsımayan, tepeden inmece bir değiştiriciliği ve dönüştürücülüğü olumlu karşılama beklenemez. Bu noktadan hareketle denebilir ki, tam da bu nedenle sağ partilere yerleşen mühendis-siyasetçilerin modernleşme tasavvurunda odak kültürel olandan ziyade ekonomik olana, ilerlemeden ziyade de kalkınmaya kaydırılmıştır.

DEMİREL VE AP-DYP ÇİZGİSİNDE MODERNLEŞME TASAVVURU

Demirel’in cumhuriyet modernleşmesinde neden araştırılmaya değer bir yeri ve nasıl bir rolü olduğunu anlamak için öncelikle Demirel’in kısaca yetiştiği ortama ve siyasete sürükleniş hikâyesine değinmekte fayda olacaktır. Demirel cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra Isparta’nın İslamköy’ünde doğmuştu. Eğitimin önemini bilen bir babanın oğlu olması Demirel’in ilkokuldan sonra ortaöğretimini tamamlaması için Isparta’ya gidebilmesini sağlamıştı. Parasızlık ve imkânsızlıklara rağmen, babası okuyabilmesi için Isparta’da ayrı bir ev bile kiralamıştı. Ancak maddi yetersizliklerle baş edilemez olunca Demirel parasız yatılı sınavına girmiş ve kazanarak eğitimine Muğla’da devam etmiştir. Lise eğitimini Afyon’da tamamladıktan sonra,

1944 yılında sınavda başarılı olarak sonradan İTÜ'ye dönüşecek olan Yüksek Mühendis Mektebi'nde okumaya hak kazanmıştır.

İTÜ, kurulduktan kısa bir süre sonra Mülkiye ekolünü adeta sollayarak 1950 sonrasının bürokrasi ve siyasetinin önde gelenlerinin yetiştiği okul hüviyetini kazanmıştır. Fransız ve Alman üniversitelerinin örneğinde kurulmuş olan ve dolayısıyla da kayda değer bir Avrupa etkisinin hissedildiği üniversitede pozitivist bir eğitim verilmekteydi (Kuran, 1997: 261). Ancak Hasan Bülent Kahraman'ın Demirel'den naklettiğine göre 1948'lere gelindiğinde öğrencilerin bazılarını etkisi altına alan bir değişim hissedilmeye başlamıştı. Önceleri eğlence ve partilerden çıkmayan bazı öğrenciler zamanla farklı bir arayış içine girmişler ve soy, kimlik, gelenek, kültürel değerler üzerine yoğunlaşan sorgulamalar neticesinde İslam'la yeniden karşılaşmışlardı (2007: 29). Nakşibendiliğin kollarından olan İskenderpaşa cemaatinin lideri Mehmed Zahid Kotku'nun bu dönemde bilim, teknoloji ve sanayileşmeyi aşılamanın konuşmaları, milli ve manevi konulara olan hassasiyeti ile sohbet halkasına dâhil olan mühendislik öğrencilerini etkisi altına aldığı ve onları farklı bir perspektiften bakmaya yönelttiği bilinmektedir. İslami gruplarla iletişim kurmasının yanında, İTÜ'nün pozitivist ekolünün ve mühendislik disiplininin de Demirel'in siyasi karakterinin oluşumunda izler bıraktığı söylenebilir. Muhakeme ve muhasebe yeteneğinin gelişmesini ve siyasette realizm ve pragmatizmi birleştiren bir çizgi oluşturmasını bu çerçevede ele alabiliriz. Yeşim Arat'a (2002: 91) göre, Demirel'in hırsı, ihtiyatlı bir realizm ve özdisiplin ile birlikte yürümektedir. O, kritik siyasi olaylarda fevri ve duygusal reaksiyon veren bir hayalperest değil mantık ve hesap insanıdır.

Doğduğu dönemin ve çevrenin Demirel'in hayatı algılayışı ve siyasi önceliklerini tayin etmesi üzerinde etki bırakmadığı düşünülemez. Kuraklık, yağmur duaları ve imkânsızlıklar içinde yaşam mücadelesi veren köylülerin çektiği zorluklara şahit olarak büyüyen Demirel'in su, sulama ve kalkınma konularına her dönemde çok önem vermesi ve kariyerine bu alanlarda başlaması bunun bir örneğini teşkil eder. Demirel, 1930'larda kuraklık ve yoksulluk içinde verilen bu mücadelenin kendisini medeniyet yolunda çaba sarf etmeye yönelttiğini vurgular (Turgut, 1992: 56).

Demirel 1949 yılında mezun olur olmaz önce kısa bir süreliğine İstanbul Sular İdaresi'nde, arkasından Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde çalışmaya başladı. 1949–1950 arasında sulama, elektrik teknolojileri ve baraj yapımı konularını içeren bir eğitim programı dâhilinde Amerika'da bulundu. Bu noktada, Demirel'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika'ya eğitim amacıyla gönderdiği ilk mühendis olduğunu belirtmekte yarar vardır. Demirel Colorado Nehri üstünde yapılmış barajı gördüğünde nasıl bir hayranlık içerisinde

kaldığını üç gün süresince bir taşın üstüne oturup bu manzarayı seyrettiğini söyleyerek dile getirmiştir (Turgut, 2000: 14). Batıyla bu ilk yakın temas, Demirel'in daha küçük bir çocukken ilk olarak ortaokul öğretmenininde içinde uyandırdığı "ileri memleketler içine girme tutkusu"nun (1992: 50) yeniden alevlenmesiyle ve Batı medeniyetinin mühendis Demirel'in zihninde teknolojik gelişmişliğiyle ete kemiğe bürünmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye'ye döner dönmez Amerika'da görüp hayran kaldığı benzeri projeleri hazırlamak ve uygulamaya koymak üzere çalışmalara başlar. Demirel döndükten sonraki ilk görev yeri olan Adana'da Seyhan Barajı inşaatında başarılarıyla dikkat çeker ve bu sonunda ona "barajlar kralı" lakabını kazandıracak olan bir süreci başlatır. Genç bir yaşta Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne atanan Demirel çok kısa bir sürede Demokrat Parti (DP) döneminin parlak bürokratları arasına girmiştir. Bu görevi süresince Türkiye'yi coğrafyasıyla, doğal kaynaklarıyla ve insanlarıyla daha fazla tanıma imkânı bulduğunu belirtir (Turgut, 2000: 225) ve sonraları siyasi hayatında kitlelerle diyalog kurabilme hususunda bunun faydasını görecektir.

Demirel kendi tabiriyle siyasete sürüklenişini bir emrivaki ve emrizaruri olarak tanımlar. Bu zaruret onun çocukluğundan beri gördüğü ve kendine dert edindiği yokluk, yoksulluk ve türlü imkânsızlık ve geri kalmışlığın giderilmesi amacıyla bir siyasi mücadele haline gelmiştir.

"Ben mühendisim. Benim işim yapmaktır ve Türkiye'nin kalkınması, ilerlemesi, yücelmesi, büyümesi, imar ve inşası ve Türk insanının medeni nimetlere kavuşması, refahı, saadeti benim başlıca kaygım olmuştur. Bunun için siyasete yarıda kalmış bir davanın kavgası için girdim. Benim için önemli olan milletimin hürriyeti, haysiyeti, refah hamlesinin ileri götürülmesidir. Yarıda kalmış dava, 1960 İhtilali ile sekteye uğramış bulunan DP'nin başlattığı medeniyetçilik mücadelesiydi. Bu mücadelede teknokrat olarak alın terimiz vardı." (Turgut, 1992: 167)

Böylelikle Demirel DP dönemi icraatlarını medeniyetçilik başlığı altında topluyor ve teknik anlamda bunların içerisinde yer almış olduğu vurgusunu yaparak siyasi anlamda da AP'nin bu hareketin kalkınmacı çizgisini tevarüs ettiği mesajını veriyordu. Aynı zamanda burada görmekteyiz ki Demirel bir mühendis olarak içinde yaşadığı toplumun sosyal ve ekonomik meselelerine kayıtsız kalmayarak siyasete adeta bir sorumluluk hissi içerisinde girdiğini belirtmektedir. 1965 seçimleri öncesinde yaptığı Şanlıurfa konuşması Demirel'in içinde büyüdüğü toplumda yaşanan sorunlara, bunları duyduğu ya da gördüğü için değil, bilhassa yaşadığı için kayıtsız kalmayarak bunları siyasi platforma taşıyacağını şu ifadelerle göstermektedir:

“Asırlardır ne senin, ne çocuğunun, ne hayvanının karnı suya doymuştur. Onun için senin bu meseleni en büyük siyasi mesele addediyorum. En büyük medeni mesele addediyorum. (...) Ben yağmur duası yapan bir bölgenin çocuğuyum. Sararan, kuruyan ekinin yağmur gelmediği zaman çoluğunu, çocuğunu, hayvanını nasıl perişan ettiğini bilirim. (...) Ben sizin ıstırapınızın çocuğuyum. Sizi bu ıstıraptan kurtarmayı bir şeref ve namus meselesi sayarım.” (Donat, 2005: 8-9)

Demirel, Türk siyasi hayatının ana damarlarından biri olmuş muhafazakâr-kalkınmacı bir siyasal hareketin uzun yıllar liderliğini yapmıştır.³ AP'nin seçim beyannamelerinde her daim kalkınmayı önceleyen yeni atılımlar, projeler dile getiriliyordu. Demirel'in liderliğindeki AP iktidarı süresince büyük projelerin temelleri atıldı, alt yapı çalışmalarına hız verildi. Su, yol, elektrik ve köy meseleleri öncelikli olarak ele alınıyordu. Demirel'e göre kalkınmada önemli üç unsur ulaşım, haberleşme ve enerjidi. GAP'ın ilk adımı sayılabilecek olan Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin temeli 1966'da atıldı ve yapımı 1974'te tamamlandı. AP'nin 1965 seçimlerindeki vaatlerinden bir başkası da Boğaziçi Köprüsü'yü. Büyük tartışmalardan sonra köprü'nün yapımına 1970 yılında başlandı 1968'de temeli atılan Hakkâri Elektrik Santrali'nden⁴ sonra 1977'de de Urfa Tüneli'nin temeli atıldı. AP'nin peşinde koştuğunu söylediği, Türkiye'nin her köşesinin imar ve inşa edilmesi, refaha ve mutluluğa kavuşması, insanların zenginleşmesi ve bunun ülkenin batısı, doğusu diye ayırt etmeksizin gerçekleştirilmesiydi. Demirel'in deyimiyle aslında bu zaten cumhuriyetin iddiasıydı. Çünkü “cumhuriyet cehaletle, yoksullukla, çaresizlikle mücadeledir” ve “medeniyet kavgasıdır”. Bu noktada Demirel'in Atatürk'ün “Memleket behemehal asrî, behemehal medenî ve behemehal müreffeh olacaktır” sözüne atıfta bulunması kayda değerdir. (Turgut, 2000: 79,107). Bunlara dayanarak, Demirel'in cumhuriyetin modernleşme projesini daha çok kalkınma ve zenginleşme doğrultusunda ele aldığı ve bu şekilde de kitlelere yaymaya çalıştığı çıkarımını yapmak mümkündür.

Demirel liderliğindeki AP hükümeti “Karanlık Türkiye'yi aydınlık yapacağız” ve “Şehirde ne varsa köyde de o olacaktır” gibi sloganlarla hedeflerini açıklarken kalkınma meselesinde köyü merkeze aldıklarını göstermektedir. Nitekim bir toplantıda Demirel “Biz Türk köyünün ıstırapından Türkiye Cumhuriyeti'nin medeniyetçilik kavgasını çıkarmışızdır” diyerek buna vur-

³ Burada muhafazakâr-kalkınmacı siyasal hareket AP dönemiyle sınırlanmakta ve Demirel'in söz konusu hareketin liderliğini sürdürdüğü 1964-1980 arası dönem kastedilmektedir. DYP, AP'nin bir devamı olmakla birlikte, 1990'larda dönemin şartları gereği muhafazakâr tonu biraz düşürüp sivilleşme ve demokratikleşme vurgusunun ön plana çıktığı bir söylem geliştirmiştir.

⁴ Bu noktada belirtilmelidir ki, Cumhuriyet tarihinde Hakkâri'yi ziyaret eden ilk başbakan Süleyman Demirel olmuştur.

gu yapmaktadır. İktisadi kalkınma için hamleler yapılırken hızla artan nüfusun istihdam problemini çözmek için Demirel hızlı sanayileşmeyi ve tarımı modernleştirmeyi bir gereklilik olarak görüyordu (Turgut, 2000: 11). Ancak ilginçtir ki hızlı sanayileşmenin toplumsal ve kültürel açıdan neden olacağı potansiyel sorunlar üzerinde hiç durulmamaktadır. Tanel Demirel'in (2004: 275) ifadesiyle "AP'liler için, korunması istenen ama ne olduğu da yeterine açıklıkla ifade edilemeyen dini-geleneksel değerlerin Kemalist elitin politikaları tarafından değil de, bizatihi endüstrileşme süreciyle tehdit edilebileceği gibi bir sorun gündemde olmamıştır." Bu ise geleneksel ve manevi değerlere sürekli olarak vurgu yapan bir muhafazakâr tabanlı parti için şaşırtıcı bir durumdur.

Demirel, kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutlarına ağırlık verirken kalkınmanın kültür ve medeniyetle ilişkisini de bir kenara bırakmamıştır. Kültür ve medeniyeti kalkınmanın bir parçası olarak görmek yerine bir gâyesi olarak değerlendirir. Kalkınmanın sonucunda ileri bir medeniyet oluşturulmuş olacaktır. Bu ilişkinin tam anlamıyla kavranmaması sonucunda Demirel (1975: 31) Batılılaşmanın kendi kültür ve medeniyetinin çözülmesi olarak yanlış bir biçimde anlaşıldığını söyler. Hâlbuki Batılılaşmak onun bakış açısına göre başka bir kültürü taklit etmek ve milli kişiliği kaybetmek ile sonuçlanmaz. Demirel'de manevi olana vurgu bu noktada ortaya çıkar. Bir maziye sahip olmanın önemini ve bir millete ve devlete gücü verenin geçmişin izlerini de taşıyan ahlaki ve manevi değerlerin sağlamlığı olduğunu vurgular. Bu noktada din ve laiklik de resmin içine girmektedir. AP gerçek din ile çağdaşlık arasında bir çatışmanın olmadığını savunur, aynı şekilde laiklik ve Müslümanlık da bağdaşabilir (1977: 106). Din konusunda hem baskıya hem de istismara karşı bir duruş geliştirilmiştir. Parti programında (1974: 7) taassup ve hurafelerden halkı uzak tutmanın gerekliliğine değinilir. Çünkü bunlar Batı medeniyeti yolunda ilerlemenin de, fikir ve vicdan hürriyetinin gelişmesi için gerekli olan hoşgörü ortamının oluşmasının da önünde engel oluşturmaktadır. AP'nin Batılılaşmaya DP'den daha yoğun olarak vurgu yaptığını görüyoruz ki bu Cizre'ye ([1993], 2002: 45) göre hem koyu Batıcı bir düzende karşısında yer alan korkutucu muhalefetle baş edebilmesi için gerekli ve hem de Batıcı bir partinin takipçisi olduğu için doğaldır.

1970'lerin sonlarına yaklaşıldığında gittikçe keskinleşen siyasi kutuplaşma Demirel'in de siyasi üslubunu ve terminolojisini etkisi altına almıştır. Daha milliyetçi bir söylem geliştiren Demirel artık kalkınma meselesinde milliyetçilik kavramını ön plana çıkarıyordu. Ona göre milliyetçilik Türkiye'nin kalkınmasının ilham kaynağıydı (1978: 11). 1973 Seçim Beyanname-sinde "milletimizi, devletimizi daha güçlü ve daha itibarlı yapma hamlesi" olarak tanımlanan "Büyük Türkiye" ideali artık daha çok dile getirilir ol-

muştı. Ancak bu idealin 1965 sonrası fikirlerinden çok farklı tezler ve kavramlarla doldurulduğunu söyleyemeyiz. Medeniyet, bereket, bolluk, manevi değerlere sahiplik ve refah kavramları yine vurgulanıyor, ileri Batı ülkelerindeki imkânların şehir ve köy farkı olmaksızın Türkiye'nin her yerinde olması görüşü yenileniyordu (1978: 13). Aradaki fark milli olanın eskiye nazaran daha fazla öne çıkarılmasıydı.

1980 askeri darbesi ile Demirel'in aktif siyasi yaşamı kesintiye uğradı. Ancak yasaklı döneminde dahi siyasetten uzak durmadı. Darbe öncesi dönemin tüm partileri kapatıldığı için yeni parti çalışmalarında açıkça bulunamasa bile geri planda daima lider olarak yer aldı. 1987 yılında yasakların kaldırılmasıyla birlikte meydanlara dönen Demirel AP'nin parlak dönemlerine bir daha hiç dönemedi. Konjonktürel değişimleri göz önünde bulunduran Demirel ve yol arkadaşları, yeni kurulan DYP'nin, selefi AP'den farklı bir politik düzleme yerleşmesi gerektiğini düşündüler. Demokrasi vurgusunun partinin söyleminde 1990'larla birlikte ciddi bir ivme kazandığını görüyoruz. Bu dönemde modernleşme ve demokrasi ilişkisi daha çok ön plana çıkarılmıştır. Demokrasinin unsurlarından biri olarak ağırlık kazanan düşünce özgürlüğü, "yaratıcılığın ve kalkınmanın kaynağı" olarak söylemde yerini almış (Uraz, 1993: 20) ve bu sayede modernleşme ile demokrasi arasında bir başka açıdan da bağ kurulmuştur.

Demirel'in düşünce dünyasında modernleşmenin dört ayaklı bir temel üzerinde kavramsallaştırıldığı söylenebilir. Çeşitli vesilelerle dile getirdiği görüşlerinden yola çıkarak denebilir ki, Demirel'in modernleşme tasavvurunun ekonomik ayağını piyasa ekonomisine entegre olmak, büyümek ve zenginleşmek; sosyal ayağını kalkınma, sanayileşme ve teknolojik gelişmeye paralel olarak bayındırlık ve imar alanlarında gelişmek ve daha müreffeh bir topluma erişmek; politik ayağını milli iradenin üstün kabul edildiği ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı demokratik bir sisteme sahip olmak; kültürel ayağını ise milli ve manevi değerleri koruyarak çağdaşlaşmak oluşturmaktadır. Bu noktada özellikle altı çizilmesi gereken husus, Demirel'in modernleşme tasavvurunda devletin merkezi bir konumda olduğudur. Yani devlete, telaffuz edilmese bile, bir kapsayıcı kavram olarak bu tasavvurun odağında yer verilmektedir.

Ümit Cizre-Sakallıoğlu'nun (1996: 146-147) çok isabetli olarak ileri sürdüğü üzere, DP-AP geleneği özelinde Türk sağı, muhafazakâr bir tabana yaslandığı için bir bakıma batılılaştırıcı devlet seçkinlerine kıyasla sosyal anlamda daha muhafazakâr bir popülizmi yeniden üretti. Ancak ironiktir ki bunu yaparken resmi devlet ideolojisinin modernleştirici unsurlarının daha geniş bir seçmen kitlesini etkilemesine de imkân sağlamış oldu. Demirel, söz

konusu muhafazakâr popülizmi “başlı başına bir siyasal meşruiyet kaynağı olarak işlevselleştirerek” (Bora ve Erdoğan, 2004: 636) bürokratik yönetimin meşruiyetini zayıflatmak hususunda merkezî bir rol oynamıştır (Arat, 2002:101). Ayrıca Demirel ve kadrosunun önemszenmesi gereken bir diğer başarısı da kitlelerle rahatça iletişim kurabilmesidir. Ancak Sherwood’a (1967: 64) göre, Demirel’in modernleşme konusunda aşama kaydedebilmesi için kitlelerin desteğinin yanı sıra devlet seçkinleriyle de siyasal diyaloga girmesi gerekmektedir Demirel’in gittikçe artan kutuplaşma ve şiddet havasının etkisiyle kurulması gereken bu diyalog ortamını kuramadığı ya da başka bir ifadeyle kurmak için çaba sarf etmediği söylenebilir. O yıllarda halkla diyalog kurabiliyorken elitlerle kur(a)mayan Demirel’in siyasal yolculuğu incelendiğinde zaman içerisinde tersi bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Mühendislerin modernleşmenin taşıyıcıları olarak farklı ülkelerde farklı süreçlerde farklı roller üstlendikleri görülmektedir. Rasyonalizmin ve pozitivist geleneğin Türk modernleşmesinde de etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye örneğinde, teknik eğitimin 1950’ler sonrasında hız kazanmasıyla birlikte, mühendislerin ayrıcalıklı ve siyaseten öncelikli bir konuma geldiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyetin modernleşme projesine daha çok sosyal ve kültürel odaklı bakan ve daha Batıcı bir çizgiyi takip eden bürokratik elitin, özellikle AP dönemi ile birlikte güç kaybederek yerini modernleşmeyi daha çok kalkınma, sanayileşme, mamurlaşma ve refahın artması olarak sosyo-ekonomik bir çerçevede ele alan ve Batılılaşmayı milli manevi değerleri koruyarak bilim, teknik ve teknolojiye çağdaşlaşma olarak algılayan bir teknokrat gruba bıraktı. Bu durum Türk modernleşme serüveninin seyrini de değiştiren bir gelişme olmuştur.

1965’ten 1980 darbesine dek, altı dönem hükümeti kurma görevini üstlenerek Türk siyasetinin en etkili aktörlerinden biri olan Süleyman Demirel’in modernleşme meselesinde pasif ve etkisiz kaldığını söylemek mümkün değildir. Demirel modernleşme projesinin içeriğine dokunduğunu açıkça göstermeden öncelikle projenin odağını kültürel olandan sosyo-ekonomik olana kaydırmakla başlamıştır. Cumhuriyetin modernleşme projesinde mühim bir yere sahip olan kalkınmacılığın Demirel’in siyasal çizgisinde farklılaşmakla birlikte bir süreklilik arz ettiği görülmektedir. Ahmet İnsel (2004: 621) birbiriyle mücadele halinde olan iki farklı kalkınmacılık yaklaşımından bahseder. Bunlardan biri düzeni koruma amaçlı kalkınmacılıktır ve bu asker-sivil bürokrasinin siyasal ideolojisinde mündemiçtir. Diğeri ise pragmatik kalkınma-

cılıktır ve bu da DP-AP çizgisinin yaklaşımıdır. İnsel'in tezine göre pragmatik kalkınmacılıkla "geleneksel düzen anlayışının emrettiği savunmacı ve muhafazakâr anlayışın devlet elitleri aracılığıyla canlı tutulan etkisini kırmak" amaçlanıyordu. Doğrusu AP, DP'nin yarım kalan hamleci kalkınmacılığını bu doğrultuda başarılı bir şekilde kullanmış ve hatta daha pragmatik bir kimlik kazandırmıştır.

Demirel'in projenin içeriğine dair yaptıkları ise daha çok din-laiklik, seçkinlik-demokrasi eksenlerinde olmuştur. Din, cumhuriyetin modernleşme projesinde alanı daraltılan ve zaman zaman bir tehdit unsuru olarak algılanan bir olgudur. Buna ek olarak projenin seçkin bir vizyonu da mevcuttur. Bu ise halkın modernleşme projesine karşı soğuk ve mesafeli bir duruş içerisine girmesine neden olmuştur. Hem köy kökenli, hem dini terminolojiyi bilen ve kullanan ve hem de mühendis bir liderin modernleşme ve Batılılaşma kavramlarının içini halkın benimseyebileceği bir şekilde farklı unsurlarla yeniden doldurması ise modernleşme projesi ve halk arasındaki kopukluğu gidermeye yönelik mühim bir adım olmuştur. Siyasette "devleti din ve köylülerle barıştırmak" üzere var olduğunu söyleyen Demirel, modernleşmenin daha geniş bir kitleye yayılmasında rol oynamıştır. Bu sayede Özal dönemiyle yükselecek olan yeni sosyal sınıfın oluşmasına imkân veren ortam da bir bakıma hazırlanmıştır.

Demirel'in din ve köylülüğü yabana atmayan modernleşme tasavvuru devlet seçkinlerinin hoşuna gitmiyor ve rahatsız edici bir girişim olarak algılanıyordu. Ancak bu noktada Demirel'in bürokratik elitin desteğinden yoksun olduğu halde rejimle ters düşmemeyi de başarabildiğinin altı çizilmelidir. Bunun arkasında yatan neden ise Demirel'in devleti merkeze alan söylemini hiç bırakmamış olmasıdır. Öyle ki, Demirel ileri ve çağdaş bir Türkiye hedefi için işleyen bir devlet ile işleyen bir demokrasinin birlikte var olmasını şart koşmuştur. Demirel'in askeri müdahalelerle kesintilere uğratılan siyasi iktidarının kesintiler sayesinde sürekli canlı kalabilen bir halk desteğine kavuşması, aynı zamanda rejim karşıtı bir konuma düşmemesi, hareketin marjinalleşmeden makul bir seviyede tutulmasını kolaylaştırmıştır. Müdahale edeni eleştirememek, sorgulamanın içe ve öze yönelmesine neden olmuştur. Bu sayede modernleşmenin daha önce yankı dahi bulamadığı kesimlerde önce merak uyandırmasının sonra kabul görmesinin önü de açılmıştır.▽

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi. 1974. *Program ve Tüzük*. Ankara: Doğuş.
- Antoniou, Yiannis, Michalis Assimakopoulos ve Konstantinos Chatzis. 2007. "The National Identity of Inter-War Greek Engineers: Elitism, Rationalization, Technocracy, and Reactionary Modernism." [Savaş Arası Dönem Yunan Mühendislerinin Milli Kimliği: Seçkincilik, Rasyonelleşme, Teknokrasi ve Reaksiyoner Modernlik] *History and Technology* 23 (3): 241–261.
- Arat, Yeşim. 2002. "Süleyman Demirel: National Will and Beyond." [Süleyman Demirel: Milli İrade ve Ötesi] *Political Leaders and Democracy in Turkey* [Türkiye'de Siyasi Liderler ve Demokrasi] içinde, (der.) Metin Heper ve Sabri Sayarı. New York ve Oxford: Lexington Books.
- Aydınlar Ocağı. 1975. *Liderler Konuşuyor, Süleyman Demirel: Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını.
- Belhoste, Bruno ve Konstantinos Chatzis. 2007. "From Technical Corps to Technocratic Power: French State Engineers and Their Professional and Cultural Universe in the First Half of the 19th Century." [Teknik Birliklerden Teknokratik Güce: Fransız Devlet Mühendisleri ve 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mesleki ve Kültürel Evrenleri] *History and Technology* 23 (3): 209–225.
- Bocquet, Denis. 2007. "Engineers and the Nation in Italy (1750-1922): Local Traditions and Different Conceptions of Unity and Modernity." [İtalya'da Mühendisler ve Millet (1750-1922): Yerel Gelenekler ve Birlik ve Modernitenin Farklı Tasavvurları] *History and Technology* 23 (3): 227–240.
- Bora, Tanıl ve Nemci Erdoğan. 2004. "Muhafazakar Populizm." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık* içinde, ikinci baskı, (der.) Ahmet Çiğdem, s. 632–644. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit. 1996. "Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of the True Path Party." [Liberalizm, Demokrasi ve Türk Merkez Sağı: Doğru Yol Partisi'nin Kimlik Krizi] *Turkey, Identity, Democracy, Politics* [Türkiye, Kimlik, Demokrasi, Siyaset] içinde, (der.) Sylvia Kedourie, Londra: Frank Cass.
- Cizre, Ümit. 2002. *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilimin Anatomisi*, ikinci basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Süleyman. 1977. *Büyük Türkiye*, ikinci basım. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____. 1978. *Bayraklaşan Milli Şuur*. Ankara: AP Genel Merkezi Basın Bürosu.
- Demirel, Tanel. 2004. *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donat, Yavuz. 2005. *Cumhuriyet'in Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*. İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- Göle, Nilüfer. 1993. "Engineers: Technocratic Democracy." [Mühendisler: teknokratik Demokrasi] *Turkey and the West: Changing Political and Cultural*

Identities [Türkiye ve Batı: Değişen Siyasi ve Kültürel Kimlikler] içinde, (der.) Metin Heper vd., s. 199-218. New York: I.B. Tauris&Co.Ltd.

_____, 1998. *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. İstanbul: Metis.

İnsel, Ahmet. 2004. "Düzen mi Kalkınma mı?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık* içinde, ikinci baskı, (der.) Ahmet Çiğdem, s. 616-621. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kahraman, Hasan Bülent. 2007. *Türk Sağı ve AKP*, röp. Recep Yener. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2007.

Kuran, Ercüment. 1997. *Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş*. Ankara: Akçağ.

Lucena, Juan C. 2007. "De Criollos a Mexicanos: Engineers' Identity and the Construction of Mexico." [Mühendislerin Kimlikleri ve Meksika'nın Kuruluşu] *History and Technology* 23 (3): 275-288.

Picon, Antoine. 2007. "French Engineers and Social Thought, 18-20th Centuries: An Archeology of Technocratic Ideals." [Fransız Mühendisleri ve Sosyal Düşünce, 18-20. Yüzyıllar: Teknokratik İdeallerin Arkeolojisi] *History and Technology* 23 (3): 197-208.

Sherwood, W.B. 1967. "The Rise of the Justice Party in Turkey." [Adalet Partisi'nin Yükselişi] *World Politics* 20 (1): 54-65.

Turgut, Hulusi. 1992. *Demirel'in Dünyası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.

_____, (der.) 2000. *Görüntüler: Süleyman Demirel 50. Yıl, Cilt I*. Ankara: ABC Yayınları.

Uraz, Abdullah. 1993. *Baba: Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası, Demokrasi ve Kalkınma*. Ankara: EKA.